

Klara Jackl

<https://orcid.org/0009-0008-3822-0355>

Dr Henryk Beck w powstaniu warszawskim

Henryk Beck, lekarz, urodził się 8 lutego 1896 r. we Lwowie, w spolonizowanej rodzinie żydowskiej. Był synem Reginy Mandelbaum i prof. Adolfa Becka, wybitnego elektrofizjologa¹. Studia medyczne ukończył w 1920 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W 1918 r. uczestniczył jako medyk w obronie Lwowa, a w latach 1919–1920 w wojnie polsko-bolszewickiej². Po studiach Beck zmienił wyznanie na katolickie i przeniósł się do Warszawy, gdzie został asystentem w Klinice Położniczo-Ginekologicznej Uniwersytetu Warszawskiego. W 1927 r. uzyskał habilitację, rok później został adiunktem. Od 1931 do 1936 r. pracował w Instytucie Radowym im. Marii Skłodowskiej-Curie; w 1935 r. objął stanowisko ordynatora oddziału ginekologicznego szpitala Dzieciątka Jezus³. Był wybitnym ginekologiem i położnikiem, autorem artykułów naukowych z dziedziny anatomii ginekologicznej, płodu i ciąży⁴. W 1937 r. przeprowadził pierwszą w Polsce operację korekty płci (osobą operowaną była interplciowa biegaczka Zofia Smętek). Był żonaty z Jadwigą z d. Trepką, także ginekolożką.

Beck miał liczne pasje, takie jak samochody, podróże i sport, a przede wszystkim zajmowało go malarstwo⁵. Jest autorem obrazkowego pamiętnika z lat 1937–1946, w którym dokumentował

¹ Prof. Adolf Beck (1863–1942): jeden z pionierów elektrofizjologii i elektroencefalografii (EEG), współorganizator Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, dwukrotny rektor tej uczelni; trzykrotnie nominowany do nagrody Nobla. Zob. Anton Coenen i in., *Adolf Beck, Co-founder of the EEG. An Essay in Honor of his 150th Birthday*, Kraków, Lviv, Nijmegen: Digitalis/Biblioscope, 2013.

² Za służbę wojskową otrzymał odznakę „Orleńską”, Krzyż Walecznych i Medal Niepodległości.

³ Życiorys Henryka Becka z 10 czerwca 1945 r., *Archiwalia rodzinne Henryka Becka w zbiorach Głównej Biblioteki Lekarskiej*, pod red. Wojciecha Giermaziaka, Warszawa: Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki, 2016, ss. 88-89.

⁴ Spis prac i referatów ogłoszonych drukiem, *Archiwalia rodzinne...*, ss. 122-123.

⁵ Janina Jaworska, *Henryka Becka „Bunkier 1944 roku”*, Wrocław: Ossolineum, 1982, ss. 7-11.

codzienne życie prywatne i zawodowe. Zachowało się blisko 1700 akwarel, gwaszy i rysunków Becka, w tym ok. 900 z okresu wojny⁶.

We wrześniu 1939 r. Beck, w randze kapitana, został zmobilizowany do Wojska Polskiego. Uczestniczył w kampanii wrześniowej i, wraz z żoną, w obronie twierdzy w Brześciu nad Bugiem⁷. Po kapitulacji przebywali tam oboje (pod okupacją sowiecką) do listopada 1939 roku⁸. Później przedostali się do Lwowa, gdzie Beck został aresztowany przez NKWD i uwięziony na pięć miesięcy. W lipcu 1940 r. podjął pracę w Pierwszym Szpitalu Radzieckim we Lwowie⁹. Po rozpoczęciu okupacji niemieckiej w czerwcu 1941 r., pracował w szpitalu na terenie getta, przebywając jednocześnie w ukryciu po tzw. stronie aryjskiej¹⁰. W sierpniu 1942 r. przeżył tragedię rodzinną – jego ojciec, chcąc uniknąć śmierci z rąk Niemców, popełnił samobójstwo. W listopadzie Beckowie wyjechali do Warszawy, gdzie Henryk ukrywał się w mieszkaniach rodziny i znajomych¹¹. Uczestniczył w działaniach konspiracyjnej grupy „Dysk” („Dywersja i sabotaż kobiet”) Armii Krajowej, malując instrukcje minerskie i ilustracje do materiałów szkoleniowych¹². Do konspiracji dołączył dzięki żonie, która jako „Jaga” przewodziła jednej z sekcji grupy dywersyjnej i oddziałowi sanitarnemu¹³.

W sierpniu 1944 r. Henryk i Jadwiga Beckowie włączyli się do powstania warszawskiego. Pracowali w szpitalach polowych. Kilka źródeł i opracowań wskazuje na działalność Becka

⁶ Większość prac przechowywana jest w Głównej Bibliotece Lekarskiej im. Stanisława Konopki. Seria „Bunkier” – 46 rysunków wykonanych w ukryciu, w ruinach Warszawy – znajduje się w zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma. Szerokiej publiczności prace Becka udostępnione są w publikacji GBL z 2016 r. pt. *Henryk Beck: świat widziany oczami lekarza* pod red. Wojciecha Giermaziaka oraz częściowo online: <https://delet.jhi.pl/pl/users-collections/doc-list/52>. Wybrane dzieła prezentowane były także na kilku wystawach.

⁷ Ibid, ss. 12-13

⁸ Świadczą o tym zachowane przepustki Becków do szpitala w twierdzy z 30 października i 9 listopada 1939 r. Zob. *Archiwalia rodzinne...*, s. 80.

⁹ Życiorys Henryka Becka...

¹⁰ Klara Jackl, „The Nightmarish Time. The Wartime Life and Art of Dr. Henryk Beck”, praca magisterska, Uniwersytet w Hajfie, 2022, ss. 41-46.

¹¹ Jaworska, *Henryka Becka...*, ss. 14-15.

¹² Ibid, s. 15; Jadwiga Podrygałło, *Ach, te dziewczęta. „Dysk” we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa: nakł. autorki, 1996, s. 37.

¹³ Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Żeńskie oddziały sabotażowo-dyweryjne w strukturach armii podziemnej w latach 1940–1944 na podstawie relacji i wspomnień ich członkiń*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2015, nr 2, s. 123.

w szpitalu na rogu ulic Chmielnej i Marszałkowskiej¹⁴, a także przy ul. Siennej 59 i ul. Twardej 15¹⁵. Inne wspomniane adresy to: ul. Złota 22, ul. Złota 58¹⁶, ul. Pańska 51¹⁷, ul. Sienna 45¹⁸, ul. Leszno 136¹⁹ oraz Stare Miasto²⁰.

Powstańcze losy Becka nie są dokładnie znane. Najwięcej informacji zawiera relacja Romana Born-Borensteina, szefa sanitarnego zgrupowania AK „Chrobry II”, następnie lekarza naczelnego IV Okręgu Warszawa Śródmieście. Według „Borna” tuż po wybuchu powstania Beck zaoferował swoje usługi w szpitalu polowym na rogu ulic Mariańskiej i Pańskiej, ale odmówiono mu dołączenia do zespołu²¹. Jadwiga Beck zwróciła się wówczas do „Borna” z prośbą o znalezienie mężowi zajęcia, ale nieobciążającego, podkreślając jego złą kondycję psychiczną. „Born” przyjął Becka bez wahania. Znali się sprzed wojny²², a także – co nie bez znaczenia – „Born” także był Żydem, choć nie eksponował tego w strukturach AK²³. 10 sierpnia Beck złożył ślubowanie przed „Bornem” i „Wilczycą”²⁴. Jako „Nekander” objął początkowo punkt sanitarny przy ul. Twardej 15, a wkrótce został komendantem szpitala przy ul. Siennej 59, który podlegał zgrupowaniu „Chrobry II”. Jadwiga pracowała razem z mężem, była ordynatorką szpitala²⁵.

¹⁴ Stanisław Kopf, *Sto dni Warszawy*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1977, s. 91; Adam Słomczyński, *W warszawskim arsenale. Wspomnienia archiwisty miejskiego 1939-1945*, Warszawa: Czytelnik, 1971, s. 309. Choć wspomniany w dwóch źródłach, nie znalazłam potwierdzenia, by w tym miejscu znajdował się szpital.

¹⁵ Roman Born-Borenstein, *Powstanie Warszawskie. Wspomnienia*, Londyn: Poets and Painters Press, 1988; Maria Wiśniewska, Małgorzata Sikorska, *Szpital powstańczej Warszawy*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 1991, s. 117; Barbara Engelking, Dariusz Libionka, *Żydzi w powstańczej Warszawie*, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, 2009, s. 106; *Henryk Beck*, Spis powstańczych biogramów, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/henryk-beck,2466.html>.

¹⁶ „Henryk Beck, ps. Nekander,” *Encyklopedia Medyków Powstania Warszawskiego*, <https://lekarzypowstania.pl/osoba/henryk-beck-ps-nekander/>.

¹⁷ Julianna Wilak-Niewiedziałowa, *Wspomnienie o pobycie w bunkrze przy Siennej [w:] Ludność cywilna w powstaniu warszawskim*, red. Marian Marek Drozdowski, Maria Maniakówna, Tomasz Strzembosz, t. I–III, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974, s. 560.

¹⁸ Archiwum Yad Vashem, O.3/3586, Relacja Anny Duracz z d. Mączkowskiej, k. 52.

¹⁹ Henryk Klawe, *Dalsze dyskusje na temat nazwy szpitali*, „Służba Zdrowia” 1956, nr 52, s. 6.

²⁰ Stefan Magenheim, Henryk Bek, „Rzeczpospolita” 1946, nr 90, s. 6.

²¹ Komendantem szpitala był dr Ryszard Petzel „Obst”, dawny student Becka. Zob. Born-Borenstein, *Powstanie Warszawskie...*, s. 57.

²² Ibid.

²³ Engelking, Libionka, *Żydzi w powstańczej...*, ss. 94-95.

²⁴ W akwareli Becka z 10.08.1944 r. (DSKM GBL-S-1432) widać jego i Jadwigę stojących pod polskim godłem, naprzeciwko mężczyzny i kobiety w strojach wojskowych, podpisanych: „Born i Wilczyca”.

²⁵ Born-Borenstein, *Powstanie Warszawskie...*, ss. 55-59.

Henryk Beck, [Born, Wilczyca], 10.08.1944, akwarela na papierze, 10 x 15,2 cm, DSKM GBL-S-1432, zbiory Działu Starej Książki Medycznej Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki

Alternatywną wersję pierwszych dni Becka w powstaniu przedstawia relacja por. Jerzego Tetera „Pigonia”²⁶, lekarza naczelnego zgrupowania „Gurt”, który kierował szpitalem przy ul. Złotej 22²⁷. W drugim tygodniu powstania w szpitalu zjawiała się grupa Żydów przyprohwadzona przez dra Beera²⁸, która do tej pory ukrywała się w piwnicach przy ulicy Złotej²⁹. Po miesiącu, w pierwszych dniach września, osoby te, niezadowolone z postawy oddziału do Armii Czerwonej, zniknęły. „Zamurowali się i przeżyli”, relacjonuje Teter³⁰. W grupie tej był według niego także Beck, którego opisuje jako doskonałego chirurga jamy brzusznej. Inne źródła nie potwierdzają

²⁶ Maciej Kledzik, *Opowiada prof. Jerzy Teter, w Powstaniu Warszawskim naczelnym lekarz Zgrupowania AK Gurt*, „Przekrój” sierpień 1991, nr 2406, ss. 16-17.

²⁷ Ibid., s. 83; *Jerzy Teter „Pigoń”*, Spis powstańczych biogramów, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jerzy-teter,45864.html>.

²⁸ *Wojciech Jerzy Beer*, Spis powstańczych biogramów, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/wojciech-beer,2544.html>; Michał Studniarek, *Robinsonowie. Ludzie ukrywający się w gruzach Warszawy po upadku powstania w 1944 roku*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2022, s. 53.

²⁹ Kledzik, *Opowiada prof. Jerzy Teter...*

³⁰ Ibid.

powyższego przebiegu wydarzeń, choć sama informacja o ukrywaniu się po powstaniu w ruinach miasta pozostaje w zgodzie z życiorysem Becka.

W czasie powstania Beck nieustająco malował wojenne przeżycia, zabiegi medyczne i walki – z tego okresu pochodzi kilkadziesiąt akwareli i rysunków. Zilustrował także licznych powstańców i powstanki, w tym podwładnych „Borna” – podchorążego „Kordona” (to najpewniej Waclaw Smułczyński), który kierował szpitalem przy ul. Pańskiej 12³¹ oraz „Dzimę” (vel Dzimę, Dziumę), czyli Barucha Schindlera (Tadeusza Szeinfelda), żydowskiego dentystę odpowiedzialnego za punkt sanitarny przy ul. Pańskiej 56³².

W swoich pracach Beck odniósł się także do ponurego epizodu w strukturach AK: w nocy z 11 na 12 września w Śródmieściu, przy ul. Twardej 30 i ul. Prostej 4, kilku powstańców zamordowało kilkunastu ukrywających się Żydów, w tym kobiety i dzieci. 29-letni Jan Celnik zdołał uciec z masakry przy Prostej, ale został postrzelony. Mężczyzna trafił do punktu sanitarnego „Dzimy”, a ten poprosił Becka o pomoc w przeprowadzeniu operacji usunięcia kuli³³. Beck zilustrował ten zabieg medyczny, podpisując uczestników – „Dzima i Celnik”, a także siebie i Jadwigę biegnących do domu pod adresem Twarda 30³⁴. Zgodnie z relacją „Borna”, „Dzima” nie chciał informować o zabójstwie przełożonych z AK, ponieważ obawiał się odwetu ze strony szantażystów. Ostatecznie „Born”, po konsultacji z Beckiem, złożył oficjalny raport. Śledztwo zakończyło się aresztowaniem dwóch powstańców, ale jego ostateczny wynik nie jest jasny³⁵.

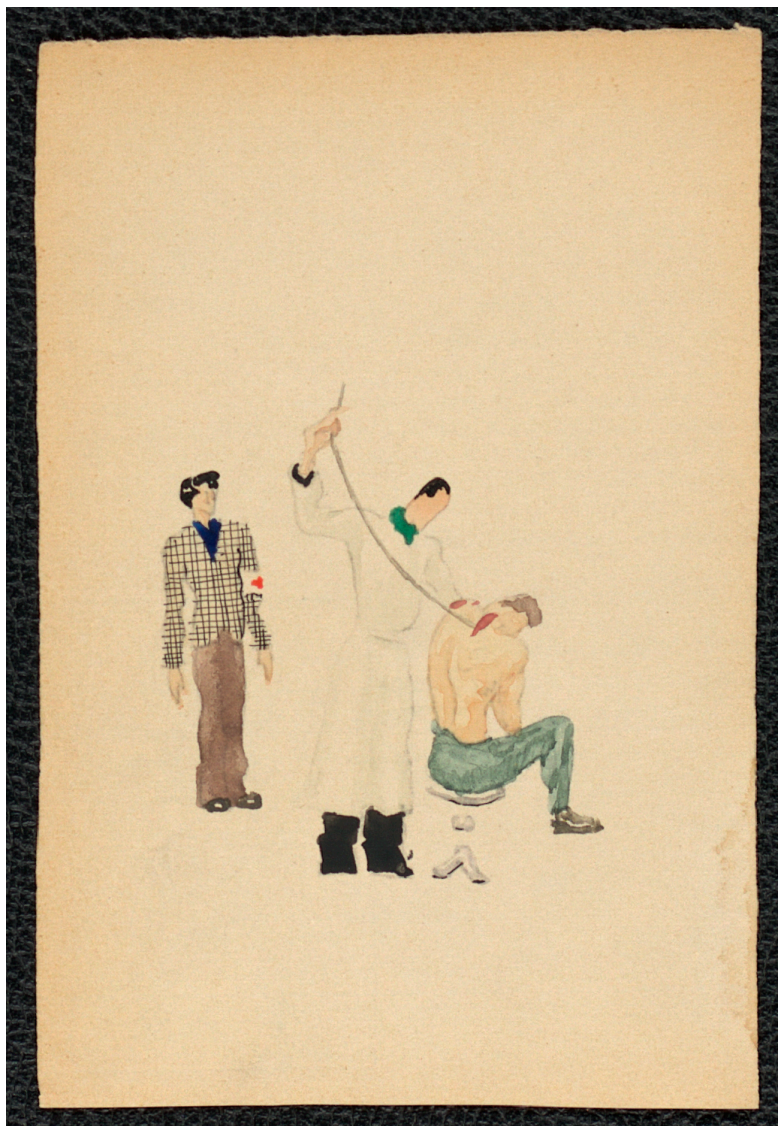
³¹ Ibid., 24, 55. Muzeum Powstania Warszawskiego przy tym nazwisku wymienia punkt sanitarny Śliska 12. Zob. *Waclaw Smułczyński „Kordon”*, Spis powstańczych biogramów, Muzeum Powstania Warszawskiego <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/waclaw-smulczynski,41131.html>.

³² Jaworska, *Henryka Becka...*, s. 19; Engelking, Libionka, *Żydzi w powstańczej...*, s. 106.

³³ Born-Borenstein, *Powstanie Warszawskie...*, s. 101.

³⁴ DSKM GBL-S-1453; DSKM GBL-S-1445.

³⁵ Zob. Engelking, Libionka, *Żydzi w powstańczej...*, ss. 181-189.

Henryk Beck, [Dzima, Celnik], technika mieszana na papierze, 15,1 x 10,1 cm, DSKM GBL-S-1453, zbiory Działu Starej Książki Medycznej Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki

Po kapitulacji powstania warszawskiego Henryk i Jadwiga Beckowie pozostali w ruinach Warszawy. 5 października wraz z „Dzimą” i sanitariuszką Julianną Wilak-Niewiedziałową napotkali grupę, która także poszukiwała schronienia i razem zeszli do piwnic między ulicami Sienną 22 i Śliską 7. Łącznie ukryło się tam około 40 osób – Żydzi i kilku Polaków. Ponad trzymiesięczna historia tej kryjówki – przepelniona głodem, strachem i konfliktami – została opisana i stanowi istotną część naszej wiedzy na temat losów „warszawskich Robinsonów”³⁶. W ekstremalnych warunkach bunkrowej egzystencji Beck nie zaprzestał swej twórczości artystycznej. Powstały w podziemiach cykl „Bunkier” – 46 rysunków wykonanych tuszem na

³⁶ Zob. Studniarek, *Robinsonowie...*; Engelking, Libionka, *Żydzi w powstańczej...*, ss. 259-320.

skrawkach papieru – to dosłowna i metaforyczna reprezentacja przeżyć autora i bunkrowych wydarzeń³⁷.

Beckowie opuścili bunkier 19 stycznia 1945 r., dwa dni po wkroczeniu do Warszawy Armii Czerwonej. Wkrótce po zakończeniu wojny Beck rozpoczął pracę w szpitalu na warszawskiej Pradze, a na początku 1946 r. wraz z Jadwigą wyjechali do Wrocławia, gdzie podjęli pracę na uniwersytecie. 23 marca 1946 r. Beck zmarł na zawał serca. Tego samego dnia Jadwiga popełniła samobójstwo w ruinach Wrocławia³⁸.

³⁷ Zob. Jaworska, *Henryka Becka...*; Jackl, „The Nightmarish Time...”.

³⁸ *Ibid.*, ss. 38-42.